

УДК 811.161.2'371

Оксана Радько

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ З РОСЛИННИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ–ХХІ СТ.

Розглянуто авторські прикметникові новотвори в аспекті національної ментальності. Проаналізовано семантичні особливості авторських ад'єктивів із компонентом-флоризмом у словотворчості українських поетів ХХ–ХХІ сторіч. З'ясовано, яким чином фітосимволи як культурно марковані одиниці вербалізують знакові для української ментальності фрагменти довкілля.

Ключові слова: індивідуально-авторський прикметник, компонент, флоролексема, семантика, символ, українська поезія ХХ–ХХІ ст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Невід'ємною частиною мови українських поетичних текстів ХХ–ХХІ ст. є індивідуально-авторські прикметники, які створюють найбільш цікаву за організацією і за експресивно-стилістичними функціями групу слів у плані збагачення мови художньої літератури. Поетичний словник аналізованого періоду засвідчує активне вживання авторських прикметникових новотворів, які в контексті набувають етнічно-культурної конотації. Національна специфіка неоднаково виявляється в різних структурних компонентах значень слів. Зокрема, національно-культурні особливості мовної системи виразно експлікуються на символічному рівні. Слова-символи посідають особливе місце в національно-мовній картині світу українського народу, оскільки відображають колективне світобачення, естетику та аксіологію народу й індивідуальну поетику автора, його художню практику в контексті культурно-історичної традиції [6, с. 285].

Одними з найбільш уживаних і значущих елементів у контексті української календарної обрядовості є рослинні символи. Це зумовлено особливостями семантики й функцій семантичного рослинного коду – «зашифрованого» повідомлення, інформації, яка передається всією сукупністю календарно-обрядових рослинних символів протягом господарського року [2, с. 11].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасній лінгвістиці вивченню лексики на позначення рослинних символів присвячено праці Е. Є. Гаврилюк, Н. О. Данилюк, В. В. Жайворонка, М. Ф. Золотницького, І. І. Коломійця, С. Я. Єрмоленко, Д. В. Лісничого, О. І. Сімовича, О. С. Таран та ін. Своєрідне осмислення фітосимволів в значеннєвій структурі авторських лексичних новотворів (АЛН) окремих українських поетів та регіональних угруповань ХХ ст. знайшло своє відображення в роботах Н. А. Адах,

Г. М. Вокальчук, Н. В. Гаврилюк, В. В. Максимчука, О. В. Семенюк та ін. Однак досі ґрунтовно не описані семантико-стилістичні особливості реалізації цього шару лексики в значеннєвій структурі індивідуально-авторських прикметників як репрезентантів народнопоетичного мислення українців.

Мета і завдання статті. Мета статті – проаналізувати семантичні особливості авторських прикметникових новотворів із компонентом-флоризмом у словотворчості українських поетів ХХ–ХХІ ст., з'ясувати, яким чином фітосимволи виражають ключові концепти національної картини світу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Символіка національних реалій (предметів) і слів, які їх позначають, концентрує загальнолюдські світоглядні першопочатки і певні національні особливості [5, с. 42]. Цю тенденцію простежуємо й на прикладі авторських прикметникових новотворів із компонентами на позначення рослинних символів, які в поетичній мові набувають додаткових значень, виконуючи роль конкретно-чуттєвих переконливих образів, що фіксують узагальнений життєвий досвід народу. У семантичній структурі індивідуально-авторських прикметників аналізованого періоду представлено флоризми (*айстра, мак, м'ята, полин, фіалка* та ін.), дендроніми (*бузок, вишня, калина, тополя, береза* та ін.) та фітоценози (*ліс, степ*) – освячені народнопоетичною традицією рослинні символи, що репрезентують типовий український етнопростір.

У семантичній структурі прикметникових АЛН наявні фольклорні символи, що виступають одним із варіантів рослинного міфологічного коду українців. Значна частина цих інновацій, окрім емоційних, оцінних, образних, стилістичних сем, містить також національно-культурні елементи значення, що відбивають ознаки етнічної ментальності.

Назви рослин – це слова, що належать до нейтральної лексики, проте у процесі символізації спостерігаємо розвиток їхніх нейтральних значень у бік позитивно чи негативно конотованих [8, с. 8]. При цьому той чи інший вектор значень флоризмів спричинений загальноприйнятим або індивідуально-авторським ставленням до зображуваного.

Образи квітів (*айстра, барвінок, мак, м'ята, ромашка* та ін.), які беруть свій початок у символіці стародавніх слов'ян, у поезії окресленого періоду позначають типові для географічної зони рослини й набувають символічного змісту. Зокрема, мак, ромашка, барвінок, троянда – це символи дівочої краси й чистоти, пор.: *Глянула трояндолиця, й джерело / розою й мигдалем чистим процвіло...* (В. Барка); *Маково-ромашкові обличчя / В очі їй дивились, як в Дніпро* (І. Павлюк); *Мережана, уся барвінкоцвітна, / Тепло у ній сердечне і дива* (О. Дробаха).

У семантиці прикметникових АЛН із компонентами-флоризмами реалізовано в основному пряме значення останнього, напр.: *Будеш в квітнику / в айстринім вінку!* (І. Калинець); *Ми вам [драконам і вампірам] діамантно, як небо, едем – / трояндолілейний зведем!* (В. Барка); *Її [даму]*

напоювали / **м'ятовим** чаєм... (М. Калитовська). Хоча трапляються найменування, які в контексті набувають індивідуально-авторських значень і функціують як варіанти традиційних узуальних символів, напр.: **Меланхолійно-м'ятні** погляди сивих котів (К. Міщук); *Не страшні йому [прожитому дневі] затемнення, / Наче кров, **медово-макові**...* (І. Павлюк); *Постукаю у вікна на зорі / І захлинусь **полинно-м'ятним** сумом* (А. Свентах).

Серед символів-флоризмів частотний образ фіалки (10 слововживань), який в поезії досліджуваного періоду став літературною традицією. У творчості українських митців *фіалка* – це символ смутку: *...усе це сумним якимсь, непевним видається, **тремтливо-фіалковим*** (П. Тичина); *...і там десь западає / в **тьмяно-фіалковий** / у чорний трикутник...* (П. Тичина), але водночас і символ пробудження природи: *Ранок **фіалково-блакитний**...* (І. Маловічко); *...Розцвіла квітом сонним / в пахощах вабливих / **Ніжно-фіалкова** / матіола...* (Б. Тен); знак невинності, скромності, чистоти: *А про тебе, **весняно-фіалкову**, / Настукав у вікно мені снігур* (Б. Боровець).

Велике смислове навантаження в семантичній структурі індивідуально-авторських прикметників несуть символи – назви дерев і кущів. Найбільш виразними й глибокими символами, які втілюють образ рідної землі, уособлюють образ українця в свідомості нашої нації, є калина, верба, тополя, осокир. «Без верби й калини – нема України», – каже народна мудрість.

У народних уявленнях калина – символ вогню, сонця; неперервності життя, роду українців; України, Батьківщини; дівочої чистоти й краси тощо [4, с. 269–270]. У семантичній структурі прикметникових АЛН флоролексема *калина* набуває подібного символічного значення, актуалізуючи такі семи: а) 'смуток': *...Як блудить / Душами **калиноокими** / Печаль* (В. Вербич); б) 'вогонь': *Мабуть, в радості грона тугі / І незгасно-**калинно-червоні**, / Коли є десь гарячі сніги, / Що серця обпікають й долоні* (А. Левкович); в) 'гармонія', 'краса', 'любов' (символічно-культурний елемент, спільний для слов'ян): *Наді мною **калиноуста** Лада / схилилась вишневою калиною* (І. Калинець); г) 'рідний край, Україна': *О рідний краю мій, / Мій милий і ласкавий, – / Пшенично-золотий, / **Калиново-яскравий*** (М. Луцюк). Уключення цих фітосимволів до ідіоконцепту «Україна», на думку О. С. Таран, відбувається за законом асоціації, спільним показником у якому виступає етнокультурний ґрунт, що забезпечує адекватне сприйняття символів носіями української мови й культури [8, с. 11].

Дендролексема *верба*, незважаючи на те, що це одне з найшанованіших дерев в Україні, представлена в словотворчості поетів окресленого періоду поодинокими новотворами, напр.: *Рожевів **вербистий** плакун, / Піраміди цвіли іван-чаю...* (Г. Дячок); ***Верб'яні** котики, / мов жовті пташенята, / На сонце вже погрітися спішать* (І. Сидорчик). Як бачимо, такі одиниці мають низький ступінь новизни й вживаються в текстах із метою увиразнення значення флоролексеми.

Етнокультурного змісту набуває прикметниковий АЛН *сонячно-вербовий*, який символізує рідний край, батьківський дім: *Моя колиско,*

матінко моя, / Моя ти земле сонячно-вербова... (С. Бабій). Так само, як поняття небо закодоване в міфопоетичній картині світового дерева, так і образ сонця безпосередньо пов'язаний зі світовим деревом українців – вербою, що й знайшло відображення в структурі АЛН.

У свідомості українців образ верби поєднувався з образами річки, джерела, криниці, що спостерігаємо в поетичних рядках М. Зерова: *Цей сон на яві ніби бачив я: / Нараз потихли шуми пароплавні, / Лиш очерет, та ясновербі плавні, / Та многовода дужа течія* (М. Зеров).

Найпоширенішими в лексиконі поетів ХХ–ХХІ ст. є прикметникові АЛН, що містять у семантичній структурі лексему *полин* (13 інновацій), відому в українському фольклорі як символ печалі й гіркоти життя [1, с. 441]. У словотворчості поетів аналізованого періоду полин насамперед опoетизовано за його смаковими властивостями, напр.: *Тільки черешнево-полиновий / Присмак зостається на сльозі* (І. Павлюк); *Але знахарка юна крізь все у мені застогнала / І пішла по прозорій, вишнево-полинній крові* (І. Павлюк); *Раптом розгубились між людей / Сльози мої гірко-полинові* (В. Каневська); кольором: *Кругом, як море, степ, / Де сизополинковий, / Де жовтий, як оса...* (В. Поліщук).

Чимала кількість авторських ад'єктивів із цим компонентом містить у значеннєвій структурі конотативні семи, які увиразнюють значення денотата, а також вносять додаткові відтінки значення в АЛН: а) 'туга', 'сум', 'горе': *Матуся моя в селі / Пече пироги з калиною, / Над нею пливуть журавлі / Із піснею журно-полинною* (А. Гризун); *У них там на Волині / Якись такі плачі гіркополинні* (Л. Костенко); *Постукаю у вікна на зорі / І захлинусь полинно-м'ятним сумом* (А. Свентах); б) 'безголосся', 'спокій': *Ще й горобці беруться / переспівати спокій і журу / і тишу ковилево-полинову* (В. Стус); в) 'нещастя': *Хай кривавляться руки в хащах. / Не шукатиму долю кращу. / Хоч і буде гіркотно-полинна, / За мінливим теплом не полину* (Н. Кашук); г) 'гіркий', 'передбачений Біблією': *В полиново-біблейській купаюся гіркоті, / Аж у горлі пече...* (С. Бабій). Як бачимо з контекстів, значення таких одиниць експресивно забарвлене з певними відтінками смутку, журби, туги.

Оригінальні з погляду семантики авторські прикметникові новотвори І. Павлюка *полиново-медовий* та *медово-полиновий*, компоненти яких функціують як загальнономвні антоніми й увиразнюють у структурі АЛН такі значення, як: «щастя – горе», напр.: *Ніч була полиново-медова, / Навісна, летюча і легка* (І. Павлюк); «насолода – зрада»: *Медово-полиновий любим гріх* (І. Павлюк); «сизий – жовтий»: *Полиново-медові стоять над хрестом небеса* (І. Павлюк).

Серед фруктових дерев, що здавна росли в садках українців, найпопулярнішою була яблуня, яка в поетичних творах набуває в основному негативних значеннєвих відтінків, напр.: *Душа постаріла і яблунним тілом зайшлась* (І. Павлюк); *І яблунна туга / Вільготно взиває на біс* (О. Пухонська). Як символ попередження шкідливості перебільшення

матеріальних бажань яблуна входить у семантичну структуру інновації *яблунево-бензиновий*, пор. у контексті: *Яблунево-бензиновий дух огорта / (Цвіт і суміш нектару з октаном)* (С. Бабій).

Плід яблуні – яблуко справдна виступає символом родючості, достатку [4, с. 659], що й відображено в поетичному лексиконі аналізованого періоду, пор.: *...Важка така, щедротна, яблуката, / Вона [яблуня] упала...* (І. Драч); *Як прийде зима до хати, / День нам буде яблукатий* (М. Дубов); *Іде яблунево-травнева зима* (І. Павлюк).

Частотна в семантиці аналізованих одиниць сема ‘вишня’, яка входить у структуру таких прикметникових АЛН: *вишневогубий* (І. Драч), *вишнепахлий* (І. Маловічко), *вишнево-бджолиний* (А. Таран), *вишневоокий* (Д. Павличко), *вишнево-полинний* (І. Павлюк), *вишнево-сніжний* (В. Петренко).

Вишневий цвіт, колір, смак і запах ягід асоціюється в українців із молодістю, дівочою красою, пор. в поетичному лексиконі українських поетів аналізованого періоду: *Десть спить мій голомозий Казанова, / Сонними бровами одважуючи дівчат, / Заціловуючи вишневогубу метиску Славу* (І. Драч); *Вишневоокі мальви – як дівчата* (Д. Павличко); *...І вірив, що ти з'явишся, мов лань, / Струнка, вишневоока і красива* (В. Романюк); *...цілуй мене, друже, / у скроні, у руки, у вишнепахлі вуста...* (І. Маловічко).

У сучасному художньому дискурсі вишня стала своєрідним епітетом до образу української мови, пісні, думи, поезії, що відповідно знайшло віддзеркалення в прикметникових АЛН, напр.: *...Те слово йде не в золотому титрі, – / Вишнево-каре, з мислю на чолі...* (А. Малишко); *Рядки розкрилені, аж огненно-вишневі / Довіку для людей не одцвітуть* (А. Гризун); *Але скоро пізнаєш ти їх [мрії й думки] ... / у вишнево-бджолиних піснях...* (А. Таран); *Сиплеться золото: / Ніжно, / Крилато, / Придумано, / Срібно-вишневими думами / Ти вечірніми вулицями* (О. Пухонська).

Похідний прикметник *вишневий* як яскравий зоровий та одоративний художній образ використовується в значеннєвій структурі авторських прикметників із метою створення пейзажних замальовок, напр.: *Дими, заграви у садах, / Вишнево-сніжні заметілі...* (В. Петренко); *А сонце ж, / а сонце горить он таке / молоде, / З омріяним щастям, / на ніжно-вишневій тарелі!..* (І. Сидорчик).

Образом-тотемом давніх українців здавна була тополя – символ дерева життя, добра і зла, України, сумної дівчини, матері, краси, стрункості, весни. Індивідуально-авторські прикметники з такою семантикою наявні в словотворчій практиці українських поетів ХХ–ХХІ ст., напр.: *Він вийшов / з улиць тихих / і німих / порожніх і тополистих – отих українських...* (М. Семенко); *Повільно одягалось – / Як весна / У голос тополино-журавлиний...* (І. Павлюк).

Дендролексема *терен* послужила для створення прикметникових АЛН, у семантиці яких переважають негативні значеннєві відтінки, так як терен – символом важкого, непрохідного шляху, життєвих труднощів і перешкод; мучеництва (терном порости, терновий вінець), пор.: *...Бо*

терново-лавровий вінок – / Той же колючий дріт (І. Павлюк); *Склом порізане скло попливе, як і хмари, до моря, / Де поети живуть у терново-лаврових вінках* (І. Павлюк).

Щось дуже неприємне називають терниною в нозі [4, с. 593], що й ілюструє зменшено-пестлива форма слова *терен* в поезії А. Криловця: *Зла на тебе, мила, не таю. / Це лише терняткова колючка* (А. Криловець). У віршових рядках іншого рівненського поета М. Тимчака тернова ягідка символізує ідеальні очі: – *Дай ру-ку!* – / *зукнула мені терноока пташина* (М. Тимчак).

Певного етнокультурного змісту набуває прикметниковий АЛН *сосново-солом'яний* як атрибут традиційної української дерев'яної хати із солом'яним дахом: *Гарно в сосново-солом'яному дусі / Двом нам у тім лоскитливому шересі / Легко сп'янілим від поцілунків; Я пригортаю тебе до грудей своїх / В цьому сосново-солом'янім дусі* (С. Бабій) [7, с. 83].

Інші номінації деревних рослин представлені в словотворчості українських поетів ХХ–ХХІ ст. одиничними утвореннями, в семантичній структурі яких відбувається увиразнення значення дендролексеми: *липово-каштановий сад* (В. Гренджа-Донський); або ж актуалізація таких сем, як 'рідна земля', 'Україна', напр.: *шум-ясенова земля* (В. Свідзінський); *осично-тополина Чернеччина* (П. Воронько).

Менш репрезентативна група індивідуально-авторських прикметників, у семантиці яких наявні семи на позначення символів – фітоценозів, що частково пояснюється їхнім порівняно слабшим відображенням у міфології давніх українців. Характерне для словотворчості поетів означеного періоду вживання традиційного українського символу *степу* як елемента національної моделі українського макрокосму. Міфологема *степу* в ліриці М. Вінграновського символізує безмежність простору, що передає сутнісну рису національного характеру («безберегість» почуттів та емоцій як атрибуції українського менталітету) [9], пор.: *Дорога біла середстепна, / Де йшлося великим і малим* (М. Вінграновський).

Етномаркованість степу, на думку О. Гончара, полягає в тому, що образ України в чомусь дуже істотному розкривається саме в оцих залитих сонцем просторах, в океанній відкритості цих південних, колись оспіваних Гоголем козацьких степів, де й дотепер мовби вчувається хода віків [3, с. 546–547].

Українські поети ХХ–ХХІ ст. прагнули не тільки осмислити феномен степу через призму пейзажотворення, а й поглянути на степ у глибоко смислового ракурсі, а саме – в національно-філософській та історіософській площинах. Український символ *степ* у поєднанні з іншим народним символом *верба* в структурі прикметникового АЛН *вербово-степовий* виступає однією з ціннісно маркованих назв простору України: *Прийшов з вербово-степових країв, / Де все таке безмежне і зелене* (Б. Олійник). Як бачимо з контексту, словесний образ України подано як асоціативне поле номінацій на позначення хліборобської праці, типового природного ландшафту, рослинного світу.

В образі степу прочитується індивідуальне ставлення поетів до генетичної пам'яті народу, його історичного минулого, націософських проблем, напр.: *ЛІВОРУЧ унизу / снігостепове видиво / степ зборознений пошрамований* (А. Мойсієнко).

Висновки. Отже, рослинні слова-символи як культурно марковані одиниці в семантичній структурі авторських прикметникових новотворів окресленого періоду найчастіше виступають реалізаторами таких ключових концептів української культури, як *Україна, воля, краса, кохання, туга, радість*. Традиційні для народної творчості, вони набувають в авторській поезії нового звучання.

Список використаної літератури

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 662 с.
2. Гаврилюк Е. Є. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблема семантико-функціонального аспекту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Е. Є. Гаврилюк. – К. : 1999. – 18 с.
3. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. / О. Т. Гончар ; примітки В. Ковалю. – К. : Дніпро, 1987–1988.
4. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. / О. Т. Гончар ; примітки В. Ковалю. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 6: Берег любові : [роман; оповідання; статті]. – 703 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : [монографія] / В. І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай 2008. – 390 с.
8. Максимчук В. В. Словотворчість сучасних поетів Рівненщини : [монографія] / В. В. Максимчук ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : НаУОА, 2015. - Вип. 7. – 386 с.
9. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. С. Таран. – Харків, 2002. – 20 с.
10. Фоміна Л. Г. Естетична функція міфологеми степу в концептосфері М. Вінграновського [Електронний ресурс] / Л. Г. Фоміна // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2012. – Т. 4. – Вип. 9. – Режим доступу : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/37.4.9.pdf> (28.08.2016).

Радько Оксана. Індивідуально-авторские прилагательные с растительным компонентом в украинской поэзии XX–XXI века. В семантической структуре авторских прилагательных-новообразований в украинской поэзии XX–XXI вв. представлены флоризмы (астра, мак, мята, полынь, фиалка и др.), дендронимы (сирень, вишня, калина, тополь, берёза и др.) и фитоценозы (лес, степь) – освященные народнопоэтической традицией растительные символы, представляющие типичное этническое пространство. Фитосимволы как культурно маркированные единицы в поэтическом языке очерченного периода чаще всего выступают реалізаторами таких ключевых концептов украинской культуры, как Украина, свобода, красота, любовь, печаль, радость. Традиционные для народного творчества, они приобретают индивидуально-авторские значения в поэтических текстах современных авторов.

Ключевые слова: индивидуально-авторское прилагательное, компонент, флоролексема, семантика, украинская поэзия XX–XXI века.

Radko Oksana. Individual Author's Adjective-Neologisms with Floral Semantic Elements in the Ukrainian Poetry of the XX-XXI-th Century. The article considers semantic structure of the authors' adjective-neologisms/occasionalisms in the poetic texts of the Ukrainian poetry in 20-21st century. The emphasis is laid on the floral lexemes of these neologisms: names of flowers (asters, poppies, mint, tarragon, violet and others), dendronyms (lilac, cherry, cranberry, poplar, birch, etc.), phytocenoses (forest, steppe). In the focus of attention are the floral symbols, their sacramental nature consecrated by the folk tradition and typical for the Ukrainian ethnospace. The author argues that the adjectival neologisms, the semantic structure of which involves phyto-symbols in the poetic language, are often created to convey such key concepts of the Ukrainian culture as Ukraine, freedom, beauty, love, sadness, joy. Being traditional for folk art, they acquire new individual author meanings in the poetic texts.

Key words: individual-authorial adjectives, component, florolexeme, neologisms, semantics, symbol, Ukrainian poetry of the XX–XXI centuries.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2016